

ALGIRDAS DEGUTIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

KAIP GALIMA LIBERALIZMO TIRONIJA

How Is the Tyranny of Liberalism Possible

SUMMARY

The regime of compulsory tolerance, otherwise known as political correctness, has plagued Western societies for several decades already. The most insidious feature of the regime is that it is a natural outgrowth of assumptions and beliefs widely shared by Western intellectual and political elites and accepted by many ordinary people. The assumptions are those of modern liberalism, now the ruling ideology in the West, an ideology intent on implementing its vision of equal liberty for all. The fight against discrimination involved in the endeavor is in effect a massive assault on Western traditions and ways of life. The emancipatory project of modern liberalism tends to become ever more repressive and destructive, though in softer and subtler forms than those of more violent ideologies. Though the project rests on faulty philosophical foundations, it keeps inflicting great damage to Western societies because of its grip on the public mind.

SANTRAUKA

Privalomos tolerancijos režimas, kitaip žinomas politinio korektiškumo vardu, jau keletą dešimtmečių kamuoja Vakarų visuomenes. Klasingiausias šio režimo bruožas yra tai, kad jis natūraliai kyla iš įsitikinimų, kuriais dabar vadovaujasi Vakarų intelektualinis bei politinis elitas ir kuriuos pripažįsta daugelis paprastų žmonių. Tuos įsitikinimus formuoja Vakaruose įsivyravusi šiuolaikinio liberalizmo ideologija, diegianti visuomenėse savo lygios laisvės viziją. Kova su diskriminacija, kuri yra šios vizijos įgyvendinimo priemonė, yra ne kas kita, kaip totalus Vakarų tradicijų bei gyvenimo būdo puolimas. Emancipacinis šiuolaikinio liberalizmo projektas tampa vis labiau represinis ir destruktivus, nors vykdomas švelnesnėmis formomis nei tos, kurias naudoja brutalesnės ideologijos. Pats projektas remiasi nepagrindžiamomis filosofinėmis prielaidomis, tačiau ir toliau daro didžiulę žalą Vakarų visuomenėms, neatsikračiusioms lygios laisvės iliuzijų.

RAKTAŽODŽIAI: politinis korektiškumas, liberalizmas, diskriminacija, emancipacija, tironija.

KEY WORDS: political correctness, liberalism, discrimination, emancipation, tyranny.

IVADAS

Stebėtina, kaip greit Lietuvos politikų, žurnalistų ir įvairių socialinių ekspertų žodynas pasipildė naujais socialinių patologijų vardais. Šalia žinomo, bet Lietuvoje reto „rasizmo“, atsirado „patriarchalizmas“, „seksizmas“, „homofobija“, „ksenofobija“, „islamofobija“. Visos šios patologijos traktuojamos kaip bendrojo negalavimo – „diskriminacijos“ – atmainos arba metastazės. Atrodo, kad Lietuvai išitraukus į Vakarų politinę ir intelektualinę erdvę joje pradėjo plisti tos pačios ligos, kurios jau keletą dešimtmečių kamuoja Vakarų šalis. Ten vyrauja įsitikinimas, jog visuomenėse išlieka ir net daugėja įvairių nepateisinamos diskriminacijos apraiškų, tad būtina atkakliau ir ryžtingiau kovoti su šiuo blogiu. Tiesa, retsykiais pasigirsta disidentinė nuomonė – kad šios patologijos tėra pramanas, kurį skleisdamas politinis elitas siekia įgyti daugiau visuomenės kontrolės galių. Disidentai kalba apie politinio korektiškumo (PK) režimą ir net apie kylančią „tolerancijos diktatūrą“: esą demagogiškai operuodamas „atviros visuomenės“, „žmogaus teisių“, „lygių galimybių“ sąvokomis valdantis elitas išradinėja diskriminacijos aukas ir jų interesų gynimo dingstimi vis labiau varžo plačiosios visuomenės laisves, kartu stiprindamas savo diktatoriškas galias.¹

Taigi, ką vieni sveikina kaip kovos su diskriminacija stiprinimą, kiti smerkia kaip gimstančią diktatūrą. Pastarųjų balsas yra gana silpnas, nes vyraujant PK nuostatai jie gana sėkmingai marginalizuojami kaip tolerantiškos visuomenės kūrimo priešai. O ir dauguma paprastų žmonių pritaria šiai kovai, net jeigu jiems

nepatinka jos „perlenkimai“, tokie kaip rasinės studentų kvotos Amerikos universitetuose, Europos žmogaus teisių teismo sprendimas dėl kryžių šalinimo iš Italijos mokyklų arba berniukų pratinimas dėvėti sukneles Švedijos darželiuose. Todėl priešinimasis PK režimui yra palyginti menkas, o kovotojai su diskriminacija atranda vis naujų jos apraiškų. PK režimas sėkmingai plinta į naujas gyvenimo sritis, diskriminacijos aukos įgyja vis daugiau teisių, o visuomenės dalis, tariamai kalta dėl diskriminacijos, praranda vis daugiau savo laisvių – arba privilegijų, pasak kovotojų su diskriminacija.

Štai tipiškas PK režimo ekspansijos atvejis. Italijos Kasacinis teismas, paskutinė apeliacinė instancija, nusprendė, jog poros, siekiančios įsivaikinti tam tikros tautybės ar rasės vaikus, „yra netinkamos tarptautiniam įvaikinimui“. Nutarimas priimtas byloje, kai iš Sicilijos kilusi šeima pareiškė norą įsivaikinti tik iš Europos kilusį baltąjį vaiką.² Kas čia įvyko? Teisingumo sargai atėmė iš šeimos laisvę pasirinkti baltąjį vaiką, šią laisvę suvokdami kaip nepateisinamą žmonių diskriminaciją rasiniu pagrindu. Potencialiems įvaikintojams buvo leista suprasti, jog rinktis įvaikį galima tik užrištomis akimis iš skirtingų rasių vaikų kratinio. Ir tai yra tipiška PK priemonė: ją naudojant visada atrandama, jog koks nors natūralus, įprastas, paveldėtas vakeriečių elgsenos ar gyvenenos bruožas yra nepriimtina diskriminacinis, nes žeidžia kokios nors žmonių kategorijos „žmogaus teises“. Visos PK priemonės sukasi apie diskriminaciją kaip didžiausią blogį ir apie nediskriminaciją (tole-

rancija, atverti, įtraukti) kaip didžiausią gėrį. Bet ar diskriminacijos ir nediskriminacijos skirtis išties yra blogio ir gėrio skirtis? Ar diskriminacijos apraiškų gausėjimas stumia Vakarų šalis į PK režimą? Ar negali būti taip, kad kritikai teisūs, ir kad pats PK režimas generuoja diskriminacijos reiškinius? Kur čia yra prie-

žastis ir kur padarinys? Politinis nepakantumas diskriminacijai auga, tolerancijos reikalavimai griežtėja. Tolerancijos skelbėjai tampa vis kovingesni ir vis mažiau pakantūs oponentams. Kaip suprasti šią kovingos tolerancijos nuostatą? Kokių prielaidų pagrindu ji formuojasi? Kurlink ji veda?

PK IDĖJINĖS IŠTAKOS

Kai kuriais požiūriais dabartinis PK režimo stiprėjimas Vakaruose primena klasių kovos stiprėjimą Stalino laikų Rusijoje. Nors PK režimo lyginimas su komunistiniu režimu gali atrodyti absurdiškas, nesunku suvokti, jog abu režimai priklauso tai pačiai režimų kategorijai ir veikia pagal tą pačią schemą. Abu yra aktyvūs, įkvėpti visuomenės emancipacinės pertvarkos vizijos ir tuo jie skiriasi nuo pasyvių režimų, kurie tik palaiko paveldėtą tvarką, retai ryždamiesi ką nors joje keisti. Užgrobę politinę valdžią rusų komunistai griebėsi radiklios visuomeninių santykių pertvarkos. Revoliucijos emancipuotas proletariatas, vadovaujamas politinio avangardo, turėjo panaikinti žmonių priespaudos likučius šalyje, o galiausiai visoje žemėje sukurti klestinčią laisvės, lygybės ir brolybės viešpatiją. Tačiau projekto realizavimas nuolat strigo, liaudyje sužadintos viltys blėso, ir tai režimui kėlė padėties paaiškinimo klausimą. Tokį paaiškinimą davė Stalinas, iškėlęs klasių kovos stiprėjimo idėją: nujausdami artėjančią galą išnaudotojiškų klasių elementai smarkiau priešinasi naujai tvarkai, ją sabotuoja, jai visai kenkia, kursto žmonių sąmonėje senojo režimo prietarus; dėl to naujos tvarkos kūrimas buksuoja ir stringa; pa-

dėčiai taisyti būtina stiprinti kovą su šiais gaivalais, ryžtingiau demaskuoti kenkėjus, sergėti žmones nuo jų įtakos, kelti liaudies masių sąmoningumo lygį. Šis paaiškinimas leido kaltę dėl projekto nesėkmių suversti ardomosioms jėgoms ir išsaugoti paties projekto nekaltybę. Dar daugiau, jis leido stringantį naujos tvarkos kūrimą vis labiau transformuoti į kovą su jos priešais.

Pakanka šioje aiškinimo schemeje „proletariatą“ pakeisti kuria nors „pažeidžiama (prispausta) mažuma“ ir iškart matyti, jog Vakaruose yra vykdomas panašus emancipacinis projektas, susiduriantis su panašiomis problemomis. Miniatiūrinės revoliucijos čia prasideda nuo to, kad teisingesnės visuomenės šaukliai atranda tokią mažumą ir ją kaip nors „įgalina“, pvz., iškovoja homoseksualams teisę propaguoti savo „orientaciją“. Tada jų prispaudėjams pradeda reikštis įvairūs piktybinės netolerancijos – homofobijos – simptomai. Valstybė imasi veiksmų prieš šią patologiją, pvz., uždraudžia homoseksualizmo kritiką ir įveda mokyklose lytinio švietimo pamokas, kuriose vaikams aiškinamas homoseksualizmo normalumas ir priešinimosi jam nenormalumas. Deja, įgalintoji mažuma greit pradeda pastebėti rafinuo-

tesnes netolerancijos apraiškas, pvz., kai kurių darbdavių nenorą samdyti apsisikelbusius homoseksualus. Šiai diskriminacijai nutraukti imamas papildomų priemonių, pvz., apriojama darbdavių laisvė pasirinkti savo darbuotojus. Įgalintoji mažuma tada pradeda pastebėti dar rafinuotesnes netolerancijos apraiškas ir reikalauja jas pažaboti. Tad kartą prasidėjusi, kova už toleranciją tęsiasi, ir tęsiasi nuolat plėtėjančiu frontu.

Kadangi vienos prispaustos grupės emancipacija tampa užkrečiamu pavyzdžiu kitoms, tokių grupių randasi daugiau, joms suteikiamos naujos teisės, o naujai atrastiems prispaudėjams užkraunamos naujos pareigos arba atimamos kai kurios laisvės. PK „perlenkimų“ daugėja, o viešojoje erdvėje virsta tikru minų lauku PK kritikams: prabilti prieš emancipuojamas grupes ar prieš pačią emancipacijos idėją tampa pavojinga, nes tokia kritika vis labiau smerkiama ir net kriminalizuojama kaip „netolerancijos“ ir „neapykantos“ mažumoms kurstymas. Vakarų visuomenės virsta mūsų dėl tolerancijos laukais, o buvęs „laisvasis pasaulis“ pradeda priminti jo buvusį priešą. Privačioje erdvėje žmonės pasišaiपो iš PK, tačiau viešojoje erdvėje apdairiai laiko liežuvį už dantų, nes kritiškas žodis gali užtraukti solidžią baudą arba karjeros žlugimą. Menka paguoda, kad PK režimo represijos taikomos tik tolerancijos priešams; Stalino režimo represijos taip pat buvo taikomos tik liaudies priešams: abiem atvejais pats režimas apibrėžia, kas yra priešai.

Tęsiant dviejų režimų palyginimą verta paklausti: kas yra PK stūmėjai ir idėjiniai vadai, kas yra šiuolaikinės emancipacinės kovos Vakaruose avangardas,

„epochos protas, garbė ir sąžinė“? Paradoksalu, bet šį vaidmenį Vakaruose dabar atlieka liberalai, kuriuos marksistiniai jų oponentai visada niekino kaip minkštakūnius. Pagrindinė jungtis, siejanti liberalizmą su marksizmu, yra jų abiejų išpažįstama emancipacijos idėja – žmogaus išlaisvinimo nuo priespaudos, kurią jis patiria tradicinėje visuomenėje, idėja. Marksizmas siekia žmogų išvaduoti nuo ekonominės priespaudos, tikėdamasis, kad kitos priespaudos rūšys po to savaimė išnyks. Šiuolaikinis liberalizmas siekia jį išvaduoti nuo subtilesnės priespaudos, kurią nusako žodis „diskriminacija“. Jam rūpi panaikinti priespaudą, kuri išlieka dėl žmonių rasinės, etninės, lytinės, religinės, kultūrinės ir kitokios diferenciacijos. Visi „pažangūs“ judėjimai Vakaruose yra įkvėpti liberaliosios emancipacijos idėjos. Feminizmas, multikultūralizmas, antirasizmas (visada nukreiptas prieš baltuosius), radikalus sekuliarizmas (krikščionybės šalinimas iš viešosios erdvės), akademinis dekonstruktyvizmas, įvairių naujų „teisių“ sąjūdžiai, net biologinių rūšių teisių sulyginimo vėjus – kiekvienas jų klibina kokį nors tradicinį Vakarų visuomenių gyvenimo aspektą, jų suvokiamą kaip nepagrindžiamos diskriminacijos apraišką.

Žvelgiant į dalyką iš šios perspektyvos matyti, jog PK režimas nėra savaiminis veiksnys, o tik priemonė, padedanti įgyvendinti emancipacinį šiuolaikinio liberalizmo projektą. Tikrasis veiksnys yra liberalizmas – ideologija, kuria dabar vadovaujasi beveik visas Vakarų politinis ir intelektualinis elitas ir kuri beveik nepriklauso nuo politinės dešinės/kairės skirties. Ilgai buvęs tik nepakankamai liberalių Vakarų režimų

kritikas, liberalizmas galiausiai pats tapo vyraujančia idėjine ir politine jėga. Pastabus filosofas rašė: „Šiuolaikinėse politinėse sistemose debatai vyksta beveik išimtinai tarp konservatyvių liberalų, liberalių liberalų ir radikalių liberalų. Tokiose politinėse sistemose beveik nėra vietos pačios sistemos kritikai, t.y. abejojimui pačiu liberalizmu“.³ Socializmas, dar neseniai buvęs aršus liberalizmo konkurentas, po realių socialistinių režimų griūties prarado buvusią idėjinę galią. Vakarų šalys tapo liberalizmo ideologijos valda. Liberalai dabar jaučiasi istorijos balne ir visą Vakarų civilizacijos

raidą vaizduoja kaip liberaliosios emancipacijos istoriją, kaip vis atviresnių visuomenių kūrimą, kurį turėtų vainikuoti globalinė liberalizmo viešpatija.⁴ Liberalizmo principiniai oponentai – tradicionalistai, konservatoriai ir nacionalistai – sėkmingai stumiami į politikos paraštes smerkiant juos kaip atsilikėlius, kaip pažangos priešus arba net kaip kriptofašistus. Vakarų elitas sutaria, jog pamatiniai siektinos visuomeninės tvarkos klausimai yra išspręsti, visuomeninės pažangos gairės nustatytos, lieka tik techniniai klausimai, kaip šį sutarimą įgyvendinti.

LIBERALIZMO TRANSFORMACIJOS IR INVERSIJOS

Šio sutarimo pagrindas yra liberalioji geros visuomenės vizija. Kaip ir marksistams, liberalams nepatinka paveldėta visuomenės tvarka,⁵ kurioje jie išvelgia daug priespaudos ir neteisingumo. Jie įsivaizduoja geresnę tvarką, labiau atitinkančią žmogaus esmę. Liberalai tiki, jog kiekvienas žmogus yra potencialiai autonomiška būtybė, norinti ir galinti gyventi savo protu pagal savąjį gero gyvenimo supratimą. Todėl siektina visuomenės tvarka yra tada, kai kiekvienas laisvas gyventi kaip nori – žinoma, netrukdydamas tokiai pat kitų laisvei. Visuomenė, įgyvendinusi šį lygios laisvės principą, būtų teisinga, taiki ir klestinti. Blogis žmonių santykiuose atsiranda ne dėl žmonių kaltės, o dėl to, kad esama tvarka neprilygsta teisingos visuomenės idealui: „Žmonių polinkis į neteisingumą nėra pastovus bendruomeninio gyvenimo aspektas; jis yra didesnis arba mažesnis priklausomai nuo visuomeninių institucijų ir ypač nuo to, ar jos yra tei-

singos ar neteisingos“.⁶ Blogi žmonės yra blogai tvarkomos visuomenės produktas: „blogis plinta dėl to, kad visuomenės nepuoselėja jose gyvenančių individų autonomijos“.⁷ Visuomenėje, kuri puoselėtų šią autonomiją, neliktų pamatinės žmonių nepasitenkinimo priežasties – nes joje niekas nebūtų verčiamas gyventi kitaip nei nori. Tokios visuomenės siekis ir yra toji strateginė liberalizmo ašis, aplink kurią sukasi jo naudojamų priemonių įvairovė.

Žinoma, tikrovė niekur neprilygsta šiam idealui: kiekvienoje realioje visuomenėje individo laisvė ir autonomija įvairiausiai varžoma, o lygios laisvės idėja visur susiduria su *quod licet Jovi non licet bovi* realybe. Būtent todėl kiekviena visuomenė liberalui atrodo kaip Augijaus arklidė, kupina priespaudos ir nelygybės. Jos atžvilgiu emancipacinės jo pastangos visada reiškiasi destruktiviai – kaip diskreditavimas, silpninimas ir griovimas visų tų įsitikinimų bei visuomeninių

struktūrų, kurios riboja individo laisvę. Suprantama, pats liberalizmas šias pastangas traktuoja pozityviai – kaip kovą su blogiu, kaip prietarų ir priespaudos šalinimą žengiant link laisvesnės ir teisingesnės visuomenės. Visuomenės slinktį šia kryptimi jis suvokia ir propaguoja kaip civilizacijos pažangą, o priešinimąsi traktuoja kaip tamsių priespaudos jėgų reakciją.

Palyginti su kitomis emancipacinėmis ideologijomis, liberalizmas yra atsargus – užuot mėgindamas senąją tvarką sugriauti vienu revoliuciniu smūgiu, jis apdairiai vadovaujasi reformistine „žingsnis po žingsnio“ taktika. Nors marksistai dėl to liberalus niekina, liberalizmui ši taktika teikia daug pranašumų prieš agresyvesnes laisvinimo ideologijas. Ji pritraukia prie jo žmones, kuriuos įkvepia emancipacijos tikslas, bet baugina radikalų priemonės. Ji taip pat migdo priešininkų budrumą („verdamos varlės“ efektas), o tai leidžia liberalizmui tyliai skinti reformų pergales ir pamažu spartinti liberalaus projekto eigą. Be to, tokia taktika padeda patį projektą vaizduoti ne kaip sąmoningą tam tikros ideologijos stūmimą, o kaip natūralų vyksmą, kaip laiko reikalavimą arba kaip istorinę neišvengiamybę.

Reformistinis liberaliosios emancipacijos pobūdis iš dalies paaiškina ir paties liberalizmo transformacijas, kurios glumina jo tyrinėtojus ir kai kuriuos iš jų net verčia neigti paties liberalizmo tapatybę ir tęstinumą. Pradėjęs nuo *ancien régime* kritikos ir nuo reikalavimo riboti politinės valdžios galias, liberalizmas šiandien tapo „gerovės valstybės“ idėjinu vadu ir valdžios galių plėtros apologetu. Gali atrodyti, jog tai yra prieštarin-

ga raida ir kad liberalizmas radikalčiai pasikeitė – iš „klasikinio“ virto savo priešybe, „naujuoju“ liberalizmu. Vis dėlto tai būtų klaidinga šios transformacijos interpretacija. Savo raidoje liberalizmas niekur nenusižengė savo pamatinei intencijai, o tik tolydžio atrasdavo anksčiau mažai pastebėtas arba per sunkiai įveikiamas kliūtis kelyje į asmens autonomiją ir jas šalindavo atsiradus politinei galimybei. Pradėjęs nuo politinio despotizmo kritikos, jis jau J. S. Millio laikais atrado „papročio despotizmą“⁸; pradėjęs nuo valstybės monopolijų kritikos jis netrukus atrado privačius monopolius ir „ekonominę priespaudą“⁹; pradėjęs nuo moterų priespaudos kritikos jis netrukus atrado vaikų priespaudą šeimoje; pradėjęs nuo homoseksualų priespaudos kritikos jis greit atrado gyvulių priespaudą.¹⁰ Kiekvienas toks atradimas baigiasi naujų teisių suteikimu išlaisvintam segmentui, užkraunant tų teisių našta likusiai visuomenei.

Šis tolydus liberalizmo radikalėjimas buvo galimas ir net neišvengiamas dėl to, kad lygios laisvės principas nenustato jokių konkrečių ribų, jokio konkretaus saiko šiai raidai. Liberalizmo nutrūkstamumo įspūdis susidaro dėl to, kad jis paprastai reiškiasi susijęs su tam tikrais neliberalių doktrinų elementais, o taip pat visada susiduria su didesniu ar mažesniu tradicijos pasipriešinimu. Antai klasikinis liberalizmas mažiau kišosi į privačius reikalus dėl jungties su neliberaliu nuosavybės neliečiamumo principu. Aiškėjant, jog pastarasis neišplaukia iš lygios laisvės principo, jungtis nutrūko. Tada liberalizmas išsinėrė iš „klasikinio“ rūbo ir persliuogė – tarsi per Mebijaus juostą – į „naujojo“ liberalizmo

formą. Klasikinis jo siekis *riboti* valdžios galias tam, kad kiekvienas galėtų laisviau siekti savo tikslų, užleido vietą siekiui *plėsti* valdžios galias tam, kad ji galėtų net varguolius aprūpinti pakankamais ištekliais jų realiai autonomijai skleisti. Šiai autonomijai nepakako vien formalios *de jure* galimybių lygybės – „lygios turtuolio ir beturčio laisvės miegoti po tiltu“ – prirėkė didesnės *de facto*, arba rezultatų, lygybės. Pasak naujojo liberalizmo klasiko, „Hegelis, Marxas ir socialistiniai autoriai buvo visiškai teisūs“ kritikuodami senąjį liberalizmą dėl jo laisvės sampratos formalumo.¹¹ Šiuolaikinis liberalizmas siekia dar toliau – aprūpinti prispaustus visuomenės segmentus ne tiek materialiais, kiek dvasiniais – „pripažinimo“ ir „orumo“ – ištekliais. Šioje srityje liberalai atrado gausias išliekančios spaudos aukas: ne tik moteris, vis dar kenčiančias nuo vyrų viešpatijos, bet ir nesuskaičiuojamas „mažumas“ (kurių sąrašas nuolat ilgėja), patiriančias visuomenėje įvairių jų orumo nepripažinimo spaudą. Atsivėrė daugybė kovos laukų vaduojant naujai atrastas neteisingumo aukas iš neliberalios visuomenės gniaužtų.

Žodžiu, šiuolaikiniai liberalai įtikėjo, jog rimčiausias laisvės priešas yra ne valdžia, o įvairių tradicinių skirčių bei senų prietarų sklidina visuomenė. Šis jų įsitikinimas stiprėjo jiems patiems vis labiau įsitvirtinant Vakarų šalių politinėje erdvėje. Jeigu klasikinis liberalizmas siekė apkarpyti politinės valdžios nagus, tai naujasis – pats vis labiau įsitvirtindamas valdžioje – siekia apkarpyti visuomenės nagus ilgindamas ir aštrindamas valdžios nagus. Kaip sarkastiškai pastebi R. Nisbetas, emancipacinėje vizijoje

valstybės „misija yra užtikrinti individo nepriklausomybę nuo visuomenės, garantuojant jam priklausomybę nuo jos pačios. Valstybė yra priemonė, kurią naudojant individas gali būti išlaisvintas nuo dusinančių tironijų, kurios sudaro visuomenę“.¹² Levo Trockio išvalgiai pramatytą „permanentinę revoliuciją“ dabar sėkmingai vykdo Vakarų liberalusis politinis elitas.

Varžybose dėl žmogaus emancipacijos liberalizmą ilgą laiką lenkė socializmas ir komunizmas, ekonominę spaudą traktavęs kaip visos spaudos šaltinį; liberalizmas vilkosi iš paskos, kaišiojo jiems pagalius į jų ratus ir todėl galėjo reikštis net kaip konservatizmas.¹³ Tačiau tai buvo regimybė, atsirandanti dėl siūlomų emancipacijos tempų bei metodų skirtingumo. Liberalizmo ir komunizmo nesutarimus aiškindamas kaip šeimyninius vaidus, politinis filosofas Jamesas Burnhamas rašė: „liberalizmas pats priklauso „kairei“ (*la Gauche, il sinistrismo*), jis yra dalis didžiosios Kairiosios bangos, kurios ištakos siekia Prancūzijos revoliuciją ir net Renesansą ... liberalizmas, nors jis priklauso dešiniajam Kairės sparnui, smagiai jaučiasi su pusbroliais iš Kairės, nei su svetimais iš Dešinės“.¹⁴ Žvelgiant į dalyką dar plačiau, verta pažymėti, jog visi emancipaciniai Vakarų sąjūdžiai savo kilme yra krikščioniški, nors pasaulietiniam protui emancipacija tapo „šventu reikalu“ tik tada, kai švietėjų ir *philosophes* pastangomis Vakaruose buvo susilpnintas religijos ir bažnyčios autoritetas. Iš šios perspektyvos apibūdinamas „pažangos“ ideologijas kaip gnostines krikščionybės erezijas, kaip rojaus žemėje vizijas, Ericas Voegelinas rašė: „jeigu liberalizmas suprantamas kaip žmogaus ir

visuomenės imanentinis išganymas, tai komunizmas neabejotinai yra jo radikaliausia išraiška.“¹⁵ Bet kuriuo atveju liberalizmą ir komunizmą dera traktuoti ne kaip antagonistus, o veikiau kaip konkurentus, siūlančius skirtingus kelius į laisvės viešpatiją.

Kadangi socializmo emancipacinė pastanga buvo telkiama ekonominių santykių srityje, jos žlugimas gerokai atšaldė ekonominės emancipacijos įkarštį. Su ekonominės laisvės nelygybe teko susitaikyti net socialistams, juolab, kad šią nelygybę iš dalies kompensavo „gerovės valstybė“ su jos persikirstymo mechanizmais. Beturčiai nustojo būti pagrindiniais emancipacinio rūpesčio objektais, jų vietą užėmė daug platesnė diskriminacijos aukų kategorija. O tai reiškia, kad daugiau energijos galėjo būti skiriama emancipacijai kitose socialinių santykių srityse. Turtinei diferenciacijai tapus labiau priimtina, vis mažiau priimtina tapo kitokia diferenciacija.

Vedamas lygios laisvės idealo liberalas siekia išlaisvinti individą nuo visų priklausomybių, kurios nėra jo paties pasirinktos. Nesvarbu, kokiais galutiniais tikslais išlaisvintasis individas vadovausis, svarbu tik tai, kad tie tikslai būtų autentiški ir išreikštų paties individo gėrio sampratą. Liberalas atmeta idėją apie bendrą arba objektyvų gėrį, kuriuo remiantis galėtų būti vertinamos įvairios gėrio sampratos. Šiuo esminiu klausimu jis yra skeptikas, agnostikas arba nihilistas. Jis siūlo vadovautis prielaida, jog visos galutinės vertybės yra subjektyvios ir priklauso nuo individų norų, vertinimų bei preferencijų. Tiksliau, vadovavimasi šia prielaida jis teikia kaip būtiną sąlygą atsikratant Didžiojo

Prietaro – įsivaizdavimo, kad egzistuoja nuo žmonių norų ir preferencijų nepriklausoma vertybių tvarka arba hierarchija. Jo įsitikinimu, tik tada, kai bus suvokiama, jog vertybės yra individualaus pasirinkimo dalykas, kad kiekvienas individas yra pats savo vertybių matas, – tik tada iš žmonių santykių pasitrauks fanatizmas ir atsivers lygios laisvės erdvė visoms vertybėms, visiems gyvenimo būdams, visoms gero gyvenimo sampratomis. Skelbdamas savo neutralumą visų šių sampratų atžvilgiu liberalas siekia tokios visuomeninės tvarkos, kuri būtų palankiausia visų jų maksimalizavimui.

Iš pirmo žvilgsnio, tokia pozicija tenkina visus, nes aukština kiekvieno individo autonomiją ir kiekvienam žada laisvę rinktis savo gyvenimo kelią. Siūlymas vadovautis imperatyvu *Tapk, kuo esi, Sek paskui savo žvaigždę* arba *Susirask savo demoną* atrodo labai gundantis.¹⁶ Deja, ši įsivaizduojama individų laisvės viešpatija nebūtinai skiriasi nuo pandemijos. Individų tikslai dažnai konfliktuoja tarpusavyje ir todėl negali būti visi realizuoti. Kai kurie iš jų turi būti aukojami. Tačiau kurie? Jeigu kiekvienas individas yra pats savo vertybių matas, jeigu nėra aukštesnio mato, kuris leistų pasverti skirtingų tikslų vertę, tokie tikslų konfliktai neturi racionalaus sprendimo. Garsusis J. S. Millio „žalos nedarymo“ principas, tariamai leidžiantis tokius konfliktus spresti, būtų veiksmingas tik tuo atveju, jeigu žalą būtų galima objektyviai nustatyti. Tačiau žalą kaip neigiamą vertybę, lygia greta su pozityvomis vertybėmis, liberalas turi laikyti subjektyvaus vertinimo dalyku. O tai reiškia, kad bet koks individo veiksmas,

kaip nors paliečiantis kitus, kitų gali būti suvokiamas kaip nepageidaujamas kišimasis į jų laisvę, t.y. kaip žalos darymas. Jau J.-J. Rousseau suvokė šią pandemijos problemą ir siūlė radikalų sprendimą – kolektyvizuoti visas individų laisves ir tik po to bendrosios valios sprendimu seikėti kiekvienam deramą laisvės dalį. Tokį pat radikalų laisvės kolektyvizavimo sprendimą siūlė ir mėgino realizuoti marksizmas.

Kaip su šia problema dorojasi liberalizmas? Nors liberalą baugina radikalų priemonės, jis, kaip ir jie, siekia visuomenės transformacijos. Todėl sprendimas šią problemą jis negali apeliuoti į paveldėtus, visuomenėje visada jau veikiančius tikslų vertinimo ir atrankos standartus, nes tokiu atveju jis tik sankcionuotų esamą tvarką, o ne judėtų jo siekiamos tvarkos link. Jis siūlo gana suktą sprendimą, paremtą jo vertybinu agnosticizmu – priimtinių arba sveikintinių tikslų atrankos kriterijumi padarydamas pačių tikslų neutralumą. Šį sprendimą taikliai apibūdino Leo Straussas analizuodamas Maxo Weberio „kilnųjų nihilizmą“. Pasak Strausso, liberalai mano, jog „mūsų nepajėgumas pažinti savaiminį gėrį ar teisingumą mus verčia būti tolerantiškais kiekvienai nuomonei apie gėrį ar teisingumą ir pripažinti visas preferencijas arba visas ‘civilizacijas’ kaip vertas lygios pagarbos. Tik neribota tolerancija suderinama su protu“.¹⁷ Savo ruožtu šis įsitikinimas juos verčia „atmesti arba smerkti visas netolerantiškas arba visas ‘absolūtistines’ pozicijas ... nes jos grindžiamos įrodomai klaidinga prielaida, esą žmogus gali pažinti, kas yra gėris“.¹⁸ Kitaip sakant, liberalusis neutralumas iš tikrųjų yra šališkas – neu-

tralių ir nepretenzingų tikslų naudai ir tikslų, kurie kaip nors riboja individų laisvę, nenaudai.

Taikant šį tikslų vertinimo kriterijų įtartinais tampa visi vadinamieji aukštesni tikslai ir jų apibrėžiami gyvenimo būdai, nes jie ne tiek išreiškia individo norus ir preferencijas, kiek kelia jam reikalavimus. Įtarumo šešėlyje atsiduria pirmiausia tradicinės praktikos bei institucijos, siejamos su tokiomis aukštesnėmis arba net transcendentinėmis vertybėmis kaip ištikimybė Dievo priesakams, tėvynei, paveldui, vyriškumo ir moteriškumo dorybėms ir t.t. Būtent tokios vertybės bei jų pagrindu susiklosčiusios institucijos atsiduria liberalo abejonės, pašaipos ir galiausiai pasmerkimo taikiklyje. Lygios laisvės idealo šviesoje jos atrodo miglotos, grėsmingos ir slepiančios. Todėl būtent joms liberalas yra linkęs versti kaltę dėl visų žmonijos bėdų: dėl nesantaikos, nusikalstamumo ir karų. Neatsitiktinai jis raukosi girdėdamas kalbas apie vyrų narsą, moterų ištikimybę arba apie aukojimąsi tėvynei. Ir jis visada pasisako prieš religinį „fanatizmą“, taip pat prieš tradicinius „stereotipus“ bei hierarchijas, net jeigu kasdieniame gyvenime pats jų apdairiai paiso. Priešiniamaši jo skelbiamam idealui jis suvokia kaip pastangą išlaikyti atgyvenusią hierarchinę tvarką, kuriai esant dominuojanti grupė primeta savo vertybes visai visuomenei. Paveldėtoji moralė, tradiciniai papročiai ir standartai, kurie reikalauja kai kuriuos tikslus kelti aukščiau kitų, kai kuriuos žmones vertinti labiau už kitus, galiausiai jam atrodo tik kaip pančiai individo laisvei, o apeliacijos į aukštesnius tikslus – tik kaip retoriniai triukai, kuriais siekiama

žmonių protą ir valią pajungti tamsiems prietarams ir atgyvenusiai hierarchinei tvarkai. Anksčiau ar vėliau jis tampa kovotoju už individo laisvę ir ryžtingu tradicijos kritiku.

Pastebėjime paradoksą: vertybinis agnostikas tampa kovos su tradicine tvarka entuziastu. Aukštų tikslų niekintojas turi aukščiausią tikslą – griauti senąją netolerantišką visuomenę, diskredituoti, silpninti bei naikinti struktūras, grindžiamas tikėjimu absoliučiomis vertybėmis. Šiek tiek kitokiame kontekste – aiškindamas nihilistinio fanatizmo ištakas – M. Polanyi tokią poziciją apibūdina kaip „moralinę inversiją“.¹⁹ Ją gerai iliustruoja Lenino tezę: „Mes sakome: moralė yra tai, kas padeda griauti senąją išnaudotojišką visuomenę“.²⁰ Itikėjęs visų vertybių lygia verte nihilistas savo moralinę energiją nukreipia prieš tuos, kurie nepripažįsta lygios visų vertybių vertės. Tokiu būdu net nihilistas nusilenkia aukščiausiai dorybei – kuri yra ne kas kita kaip nepakantumas tradicinėms praktikoms bei dorybėms.

Ši inversija taip pat būdinga liberalui, ir ji liudija užslėptą liberaliosios nuostatos prieštarumą. Užimdamas antagonistinę poziciją tradicinių vertybių atžvilgiu, liberalas išduoda savo skelbiamą vertybinį agnosticizmą – nes šiuo atveju

jis pats pretenduoja į *žinojimą*, jog tradicijos aukštinami tikslai turi negatyvią vertę. Ši „absolūtistinė“ prielaida jam yra būtina, – kitaip pats liberalizmas būtų suvokiamas tik kaip subjektyvi preferencija, o lygios laisvės doktrina savo verte prilygtų bet kokiai kitai doktrinai. Liberalas nesivadovauja ir negali vadovautis savo paties teze apie galutinių vertybių subjektyvumą. Juk jeigu jokie tikslai neturėtų objektyvios arba savaiminės vertės, o būtų tik individualaus pasirinkimo dalykas, tai ir lygios laisvės siekis neturėtų savaiminės vertės ir visiškai subliūkštų. Tad liberalizmo skelbiamas vertybinis neutralumas tėra akių dūmimas. Niekindamas aukštesnius tikslus kaip arogantiškus ir sveikintinų tikslų sritį apribodamas žemesniais, mažiau pretenzingais arba siaurai hedonistiniais tikslais, liberalas būtent šią negatyvią nuostatą iškelia kaip apšviestojo, t.y. liberalizmą išpažįstančio, žmogaus *summum bonum*. Tiesą sakant, tik tokiu būdu jis gali net žemažiūrį hedonistą pritraukti kovai už didįjį reikalą – už lygią visų žmonių laisvę. Paradoksaliau, tačiau jis turi perimti tą pretenziją į objektyvų vertinimą, kurią jis neigia tradicijai: versdamas tradiciją nuo pjedestalo jis tarnauja aukštajam tikslui, teikiančiam objektyvią vertę jo pastangoms.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Vladimir Bukovskij. Politinis korektiškumas – blogiau už leninizmą? // *Naujas židinis*, 2010, Nr. 3–4.
- ² „Italijoje uždrausta rinktis įvaikį pagal rasę“ [<http://www.patriotai.lt/straipsnis/italijoje-uzdrausta-rinktis-ivaiki-pagal-rase>].
- ³ Alasdair MacIntyre. *Whose Justice? Whose rationality?* – Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1988, p. 392.

- ⁴ F. Fukuyama yra bene žinomiausias šiuolaikinis šios istorijos interpretacijos atstovas. Jau prieš daugelį metų kitas autorius atkreipė dėmesį į pačių istorikų polinkį istoriją traktuoti kaip vi-gų, t.y. liberalų, pergalių istoriją. Žr.: Herbert Butterfield. *The Whig Interpretation of History*. – New York, London: W. W. Norton, 1931.
- ⁵ Paveldėta tvarka gali būti sumaitota ankstesnių emancipacinių invazijų, todėl „paveldėta“ ne-

- būtinai reiškia *status quo*. „Paveldo“ ir „tradicijos“ apibrėžimo klausimas reikalautų atskiro svarstymo.
- ⁶ John Rawls. *A Theory of Justice*. – Cambridge (Mass.): Belknap, 1971, p. 245.
- ⁷ John Kekes. *Against Liberalism*. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1997, p. 39.
- ⁸ John Stuart Mill. *Apie laisvę*. – Vilnius: Pradai, 1995, p. 120.
- ⁹ 1935 m. filosofas Johnas Dewey rašė: „Turime ... suvokti, jog socializuota ekonomika yra priemonė siekiant individo laisvo vystymosi tikslo.“ – John Dewey. *Liberalism and Social Action*. – New York: G. P. Putnam's Sons, 1935, p. 90.
- ¹⁰ Peterio Singerio atradimas: „būtybių diskriminavimas vien dėl jų priklausomybės tam tikrai gyvūnų rūšiai yra toks pat amoralus ir nepagrindžiamas kaip ir žmonių diskriminavimas rasiniu pagrindu.“ – Peter Singer. *Animal Liberation*, rev. ed. – New York: Avon Books, 1990 [1975], p. 243.
- ¹¹ John Rawls. *Politinis liberalizmas*. – Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 50.
- ¹² Robert Nisbet. *The Quest for Community*. – Oxford University Press, p. 143.
- ¹³ Beje, dabar konservatizmas velkasi iš paskos liberalizmui.
- ¹⁴ James Burnham. *Suicide of the West: An Essay on the Meaning and Destiny of Liberalism*. – Washington D.C.: Gateway Editions, 1985 [1964], p. 218, 282. Panašiai K. Minogue'as socializmą traktuoja kaip liberalizmo atmainą, siūlančią alternatyvų liberalių tikslų realizavimo būdą. – Kenneth Minogue. *The Liberal Mind*. – London: Methuen, 1963, p. 12.
- ¹⁵ Eric Voegelin. *The New Science of Politics*. – Chicago, London: University of Chicago Press, 1952, p. 175.
- ¹⁶ Įžymusis Samuelas Johnsonas šmaikštavo: „Visada sakiau, kad pirmasis vigas buvo Šėtonas“.
- ¹⁷ Leo Strauss. *Natural Right and History*. – University of Chicago Press, 1953, p. 5.
- ¹⁸ Ten pat, p. 5.
- ¹⁹ Michael Polanyi. *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. – Chicago and London: University of Chicago Press, 1962, p. 231–235.
- ²⁰ Vladimir Lenin. The Nature of Communist Ethics. // *Reader in Marxist Philosophy*. H. Selsam, H. Martel (eds.). – New York: International Publishers, 1963, p. 272.

B. d.